

Kodolányi János nemzetképzése és kultúrfilozófiája a finn útirajzok tükrében[◊]

1. Kodolányi János, a reformokat sürgető népi író

Kodolányi János (1899–1969) gazdag és sokoldalú szépirodalmi munkásságát a mai olvasóközönség már alig ismeri. Nevével az elmúlt ötven évben született irodalom- vagy eszmetörténeti tanulmányokban nem sűrűn találkozhatunk. Valamivel több figyelemben részesült Kodolányi a finn–magyar kapcsolatok történetével foglalkozók szűk körében, hiszen a népszerű író a két világháború között Finnországnak talán legnagyobb hatású propagálója, szépirodalmi művek fordítója, fontos személyes kapcsolatok ápolója volt.¹ És persze mindenekelőtt magával ragadó úti beszámolók szerzője, aminek köszönhetően a Finnország iránt érdeklődők számára Kodolányi János neve máig egyet jelent Suomiról szóló könyveivel.² Arra azonban ma már csak az életmű alaposabb ismerői gondolnak, ami a kortársak számára még magától értetődő volt, hogy a nemzeti sorskérdéseken töprengő író „Suomi titkát” kutatva lényegében a harmincas években kibontakozó népi mozgalom célkitűzéseit vetítette az északi rokonok idealizált hazájára – ezáltal olyan álmországot teremtve, amely ebben a formában valójában soha nem létezett. Mindezek alapján indokoltnak tűnik immár két emberöltő távlatából ismét felidézni, hogy miként kapcsolódott Kodolányi a népi írókhoz, és hogyan

◊ A jelen cikk az *Európai minták, nemzeti önismeret, társadalmi integráció – magyar művelődés és társadalom 1867-től napjainkig* nevű NKA-kutatás részeként készült az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékén. A szerző a projektben *Paraszteldorádó a zord északon – Fennoskandia recepciója és a népi mozgalom törekvései a Horthy-korszakban* munkacímű vizsgálatot folytat.

1 Kodolányi ilyen irányú tevékenységéről többek között Heikkilä–Karig 1984, Tüskés 1983, Horányi 2002, valamint ifj. Kodolányi 1990 és uő. 2001.

2 A Suomiról szóló írások népszerűségét jelzi, hogy többször, többféle formában is kiadták őket. A csend országáról és Suomi titkáról írt könyvek (Kodolányi 1937 és uő. 1939) néhány év elteltével a „Turul Könyvek” sorozatban közös kötetként is megjelentek, ezt a kiadást a Magyar Élet kiadó két év múlva – a cenzúra miatt némileg módosítva – újból megjelentette (Kodolányi 1942/a és uő. 1944/a). A Magvető Kiadó életmű sorozatában ez a kiadás és a szerző saját kezűleg javított kézirata szolgált az újabb szövegvariáns alapjául (Kodolányi 1990). E teljes szövegkiadások mellett két szemelvényes verzióval is igyekeztek kielégíteni az olvasói igényeket (Kodolányi 1942/b és uő. 1968). A jelen tanulmányban az első két kiadás szövegéből indultam ki, a közölt részleteket összevetve a későbbi kiadásokkal. Az idézetekben az eredeti kiemeléseket és az íróra jellemző egyéni szóalakokat megőriztem, a helyesírást a mai szabályokhoz igazítottam. Kevésbé ismert, hogy Kodolányinak van még két hosszabb finn témájú írása. *Arvi Järventaus és egyéb emlékek* című visszaemlékezései a *Sorsunk* 1943-as évfolyamában jelentek meg (lásd Kodolányi 1943/a, 81–170.); *A finn–magyar kapcsolatok mérlege* egy évvel később született (lásd Kodolányi 1944/b, 459–474.).

tükröződnek Finnországról szóló írásaiban az egészséges nemzetről és kultúráról vallott elképzelései, amelyek sajátos, egyéni szint jelentettek a népi mozgalom – harmadik útnak is nevezett – átfogó reformprogramjában.

A népi írókkal foglalkozó szakirodalom többféle előzményt és nyitányként értelmezett eseményt tart számon a mozgalom indulását keresve. A mi szempontunkból elég annyit rögzíteni, hogy bárhol jelölik is ki a mozgalom kezdeteit, Kodolányi szinte mindenütt ott volt, személye megkerülhetetlen.³ Az ormánsági egyke-kérdésről írt memoranduma évekkel megelőzte Illyés híres, *Pusztulás* című írását, az Illyés nyomán kibontakozó vitához kapcsolódó *Baranyai utazás* a szociografikus falukutató irodalom egyik korai darabja. Az előzmények között emlegetett *Bartha Miklós Társaságnak* Kodolányi is aktív tagja volt a húszas évek végén, rendszeresen publikált a társaság negyedévi folyóiratában, az *Új Magyar Földben*. 1931 novemberében ő is jelen volt a debreceni Déri Múzeumban, amikor az új írói csoportosulás öt vezéralakja először lépett fel közös irodalmi esten. Valószínűleg tőle származott a *Debreceni Káté* első szövegváltozata, amit két évvel később – Németh László átfogalmazásában – már a mozgalom programnyilatkozataként tartottak számon. És bár Kodolányi nehéz természete hamarosan a népi írókhoz fűződő kapcsolatát is beárnyékolta, mindvégig támogatta a *Válasz*, majd a *Sorsunk* szerkesztőit csakúgy, mint Bajesy-Zsilinszky Endrét az *Előőr*s és a *Szabadság* szerkesztésében. A mozgalom politikai tájékozódása kapcsán említhető, hogy Kodolányi a Gömbös reformpolitikájához közeledő Új Szellemi Front egyik legelszántabb védelmezője volt, de az urbánusokkal folytatott viták indulatos publicistája a Márciusi Fronthoz már nem csatlakozott. A népi mozgalom első korszakának lezárulása többek szerint az 1943-as szárszói konferenciára tehető, ahol Kodolányi tartotta a nyitó előadást. Rezignált fellépése meglepte a harciasságához szokott közönséget. Az egykori szenvedélyes vitázó a konferencia résztvevőinek összekülönbözését meg sem várta, akár jelképesnek is tekinthető, ahogy előadása után sietősen visszavonult akarattyai magányába.

A népi mozgalom nem tekinthető egységes szellemi irányzatnak, még kevésbé pontosan kidolgozott program megvalósításáért küzdő, szervezett politikai csoportnak. Ennek ellenére körvonalazható, hogy milyen főbb célokat tűzött ki az az átfogó reformelképzelés, aminek legnagyobb hatású megfogalmazói az ún. népi írók voltak, többek között Kodolányi János. Az alábbiakban tehát néhány fontosabb célkitűzés megjelenését veszem számba Kodolányi munkásságának 1945 előtti korszakában, különös tekintettel Finnországgal kapcsolatos írásaira.

2. A „népi” nemzet koncepciója

Szociális állam, demokratikus társadalom, egységes nemzet. Három címszó, vagy ha tetszik jelszó, amelyek fogalmilag ugyan jól elkülöníthetők, de Kodolányinak az egészséges közönségről (nevezzük akár államnak, társadalomnak vagy nemzetnek) alkotott felfogásában annál nehezebben. A magyarság felemelését célzó, átfogó reformelképzelés kulcsszavai ezek, érdemes alaposabban szemügyre venni őket.

3 Kodolányi János életrajzi adatai elsősorban Tüskés 1974, valamint – megfelelő forráskritikával – Kodolányi önéletrajzi vonatkozású írásai alapján. Kodolányi és a népi mozgalom kapcsolatának szisztematikus feltárása még várat magára. E kapcsolatok feltérképezésében elsődleges segédkönyv Varga–Pátyi 1972.

Kodolányi a harmincas-egyvenes években is gyakran emlegette, hogy ifjúkorában szocialista nézeteket vallott. A szocializmussal való komoly számvetés, illetve a „baloldaliság” más népi íróktól sem állt távol, jóllehet a proletárdiktatúra gondolatát elutasították, a hazai munkásmozgalommal legtöbbször nem alakított ki szorosabb kapcsolatot, és az ún. polgári baloldallal sem volt harmonikus a viszonyuk – ebből a szempontból elegendő a népi-urbánus vitára utalni. Kodolányi baloldalisága épp oly kevéssé állt marxista alapokon, mint mondjuk Németh László „minőségiszocializmusa”. Alighanem igazat adhatunk Gombos Gyulának, aki fél évszázad távlatából visszatekintve úgy fogalmaz, hogy a sokféle szellemi áramlatot egyesítő mozgalomban a szocializmus lényegében az „igazságos osztás” elvét jelentette.⁴ Lássuk hát, Kodolányi szerint hogyan valósult meg Suomessa ez az igazságos osztás? Mindenek előtt olyan átfogó állami gondoskodás révén, amely egyfelől átgondolt szociálpolitikával és progresszív adórendszerrel, másfelől a gazdasági életet szabályozó következetes állami beavatkozással biztosítja a társadalmi feszültségek csökkentését, és a korábbi sötét évszázadok után néhány év alatt felszámolja a szélsőséges jövedelmkülönbségeket. A Finnországba érkező író első benyomásai rögtön e jelenségre irányítják a figyelmet: „Bizonyos, hogy kellemes tapasztalatok más országokban is érik az embert. De nem hiszem, hogy [...] ennyire lépten-nyomon érezné az ember: *itt iparkodnak mindent elsősorban a közérdek szempontjából nézni és intézni.* Hogy lenne még ország a világon, ahol oly ritkán írják le a »közérdek« szót, de ahol oly természetesen igazodnék minden magától a közérdek irányába. Minden, ami a közt szolgálja, hihetetlenül olcsó. De eredj ki a város belsejéből, és nézd meg az új, modern munkásházákat. A két-háromszobás, fürdőszobás lakásokat. Vagy a hatalmas elemi iskolákat. [...] Avagy éppen az új kórházakat. [...] nézd meg a lakásínség idején gyors tempóban épített, kertekkel körülvett, pirosra festett faházak utcáit, a szegényebb néposztály lakóhelyét. *Lépten-nyomon érezni fogod egy szociális gondolkodástól és érzülettől áthatott társadalom gondoskodó, bölcs kezét, szeretetteljes irányítását.*”⁵ Később minduntalan Magyarországhoz hasonlítva ismerteti a fizikai munkából élők (szakmunkások, segédmunkások, napszámosok) magasabb jövedelmét, jobb életkörülményeit, a parasztok tágas házait, bőséges táplálkozását, a fejlett családtámogatási, munkásbiztosítási és nyugdíjrendszert.

A népi mozgalom „szocializmusának” egyik legszembetűnőbb vonása a szabadversenyessé váló kapitalizmus kizsákmányoló jellegének bírálata, Kodolányi publicisztikája is kifogyhatatlan a hazai kapitalizmus embertelenségeinek változatos ábrázolásából. Azt várnánk, hogy az északra látogató írónak legalább ebben a vonatkozásban lesz néhány kritikus megjegyzése. Ám Kodolányi ezen a téren sem talál semmi kivetni valót, a finnek – részben állami intézkedések, részben szövetkezeti mozgalmuk révén – véleménye szerint megzabolázták kapitalistáikat. A nemzetgazdaság szempontjából vezető szerepet játszó fa- és papíriparban az állami tulajdonban lévő erdők, illetve üzemek révén lehet tisztességes árakat és béreket diktálni, mamutjövedelmeket már csak a progresszív adózás miatt sem érdemes összeharócsolni, a tagság tisztességes megélhetését biztosító szövetkezetek zárt láncként, kedvező áron juttatják el a nyersanyagból előállított késztermékeket a fogyasztókhoz. Ilyen körülmények között már azon sem csodálko-

4 Kodolányi is hasonlóan fogalmazott, például *Népi és völkisch* című, 1938-as programadó írásában leszögezi: „belső revízió, a társadalmi igazság elvének teljes érvényesítése” lenne a legfontosabb alapelve, és ezt nevezi ő szocializmusnak. Vö. Kodolányi 1941, 136.

5 Kodolányi 1937, 22–23.

zunk, hogy a magánkézben lévő finn telefontársaság is olcsóbban kínálja szolgáltatásait, mint a királyi magyar posta.

A Horthy-korszak szinte valamennyi ellenzéki csoportosulása célul tűzte ki a parlamentarizmus megreformálását, a „valódi demokrácia” megteremtését. A politikai élet visszásságai, választási csalásai nem csak egyes politikusokat foglalkoztattak, jóval szélesebb körökben vallották, hogy a politika megtisztítása nélkül nem várható nemzeti kibontakozás. De hogy milyen jellegűnek és mélységűnek kellene lennie az átalakulásnak, abban persze nem volt egyetértés, még a népi mozgalom táborán belül sem. Elegendő lenne az általános, titkos választójog, vagy újszerű pártot is kellene alapítani? Megfelelő-e a nyugati típusú parlamentáris demokrácia, vagy korporációs rendszert kellene létrehozni? Alkalmas-e a jelenlegi társadalmi elit az ország vezetésére, vagy teljesen új politikai-szellemi elitet kell kialakítani? Megvalósítható-e egyáltalán az „intézményesített” demokrácia, ha maga a társadalom, a hétköznapi élet nem demokratikus? Kodolányi Suomiról szóló írásai nem adnak eligazítást szorosán vett politikai kérdésekben, az író nem elemzi a finn választási rendszert, nem ismerteti a politikai pártokat, nem sorolja fel a demokratikus elvek megvalósulásán örökődő intézményeket, nem tesz ilyen jellegű konkrét javaslatokat. Számára ugyanis a „demokrácia” nem egyszerűen a politikai élet kulcsfogalma. Valami sokkal többet, mélyebbet kíván megragadni, azt a szellemet, amely az egész társadalmat és az egész kultúrát áthatja, és ami akármilyen konkrét politikai receptnél biztosabban garantálja a demokrácia érvényesülését. A magyar utazó először az élet apró, közép-európai szemmel szokatlan jelenségeire figyel fel: a cselédlány kezét nyújt az érkező vendégnek, a vezérigazgató együtt kávézik sofőrjével, a „jó családból való” lány szabadidejében hidakat kátrányoz a munkásokkal, közvetlenül a miniszternek lehet telefonálni, ha valakinek segítségre van szüksége. Majd innen-onnan gyűjtött információk alapján további hasonló jelenségeket sorol: a nyelvtudomány és néprajz kutatói – professzorok, diákok – adatgyűjtés közben együtt élnek, együtt dolgoznak a paraszttal, a tisztek együtt gyakorlatoznak a közkatonákkal, az üzemi menzán együtt étkezik gyárigazgató és segédmunkás, az amatőr színtársulatokban együtt játszanak a felső és alsó társadalmi rétegek képviselői.

Mindezek alapján Kodolányi általánosítva is megfogalmazza a finn demokrácia jellegét, a sorok között ismét gúnyosan reflektálva a hazai viszonyokra: „ebben a demokráciában, amelyet sohasem emlegetnek, amelyről nem írnak vezércikkeket, és nem tartanak politikai programbeszédeket, nem azt jelenti a demokrácia, hogy az »egyszerű ember is ember«, és nem is azt, hogy nem pofozzuk meg, de még csak nem is gorombáskodunk vele, ha nem muszáj. Nem, itt ember és ember teljes emberségét jelenti, a jogok és lehetőségek teljességét, a tisztelet teljességét.”⁶ Második könyve végén ismét visszatér e kérdésre, immár a finn titok egyik legfontosabb vonásaként: „*társadalmi szervezetükben szinte ideális mértékben érvényesül a demokrácia.* Főlöleszes ezt a demokráciát újból és újból bemutatnunk. Csodálatos valami ez, nem intézmény, nem politikai pártok hitvallása, nem cél, nem elv, nem program. *Maga a levegő.* Illata, élete van, átjárja a földet és embert, beleszívódott a lélek tudattalan rétegeibe az őszinte krisztusi kereszténységgel, mely tulajdonképpeni alapja.”⁷ De az említett keresztény etikán túl honnan ered, mivel magyarázható ez a „csodálatos”, „majdnem tökéletes” demokrácia? Kodolányi hosszan fejtegeti a történelmi tényezőket, kezdve az ősi finnugor tradícióktól, a

6 Kodolányi 1937, 69.

7 Kodolányi 1939, 126.

hagyományos északi családmódtól, folytatva a jobbágyság intézményének ismeretlen voltával, a tekintélyelv hiányával, majd a sokszázéves idegen elnyomás elleni népi összefogással. Véleménye szerint mindezek közös következménye a finn embernél a „függetlenség, a szabadság, az önmagáért való felelősség, a nála erősebbekkel, hatalmasabbakkal, gazdagabbakkal szemben érzett egészemberség”.⁸ Ismét finn–magyar ellentétpárokat éreztetve, és a történelmi távlatokat immár a jelen állapotokhoz kapcsolva: „[vannak] népek, amelyek folyton hangoztatják a szabadságszeretetet, és vannak népek, amelyek egész egyszerűen *szabadok*. Csak szabadok. Szabadok mint népek, szabadok mint egyének. Szabadok a földjükön, szabadok a gyárban, szabadok a hivatalban, a katedrán, nem vigyáznak álmukban is az »orientálódásra«, a »helyezkedésre«, [...] valamennyien »úr«-nak, »asszony«-nak vagy »kisasszony«-nak szólítják egymást, a köszöntésük »jó napot« vagy »jó estét« [...]. Vannak népek, amelyeknek külön-külön szabadok a tagjai. A finn nép szabadságának gyökerei az ősi törzsi életbe nyúlnak.”⁹

Mindemellett van még egy hangsúlyos momentum, amely Kodolányinál a fenti értelemben vett demokrácia magyarázóelvűül szolgál: a finn társadalom felsőbb rétegei, a középosztály és az „intelligencia” döntő többségében a parasztságból származik, vidéki gyökereihez ragaszkodik, ennél fogva szemlélete, kultúrája, életmódja szervesen illeszkedik a „népéhez”. A népéhez, melynek tagjai egyformán műveltek, akár szellemi, akár fizikai munkával keresik kenyerüket. Olyan problémához érkeztünk, amely a népi mozgalom számára kulcsfontosságú. A romlottnak, idegen szellemiségűnek, fajilag inkoherensnek, osztályérdekeit a nemzeti célok elé helyezőnek tekintett történelmi magyar vezető réteg helyett a tiszta magyarságot képviselő parasztságból kell kinevelni a jövő új elitjét! A dekadensnek, nemzetietlennek, üresnek tekintett elefántcsonttorony-kultúra helyett a hagyományos népi kultúrára alapozva kell megteremteni az új, autentikus művészetet! Szárnyaló fantáziát és erős hitet kívánó, ambiciózus elképzelés; kétségbeesett, nekikeseredett elképzelés; urbánusok és európeerek által gúnyolt, „bundsagúnak”, „ázsiaiinak” titulált elképzelés. Komolyan vehető-e, hogy a szociografikus irodalom által feltárt nyomorúságos falvak lakói, a népi írók beszámolóí szerinti létfenntartásuk határán tengődő parasztok lennének a jövő zálogai? Hogy ezek a városi életmód provinciális, igénytelen kellékeire is „üveggyöngyökként” tekintő primitív emberek lesznek a nemzeti lét és kultúra megváltói? A kortárs közvélemény és az utókor a harmadik utas koncepció egyik legellentmondásosabb célkitűzésének tekinti ezt az elképzelést, a mozgalom szempontjából tehát különösen fontos lehetett annak igazolása, hogy nem csupán légből kapott ábrándokat kerget, aki ilyen alapokra kívánja építeni a nemzet jövőjét.

Kodolányi János mindenesetre nagy súlyt fektetett rá, hogy finnországi beszámolóival meggyőzze olvasóit: igenis létezik egy ország, ahol mindez már megvalósult, ahol a népi gyökerű elit és kultúra rövid idő alatt csodákat művelt – tehát mi, magyarok is bízást ráléphetünk erre az útra. Az új elit térfoglalását a nemzeti romantika korához köti, amikor a *Kalevala* kiadása nyomán „már nem volt többé megállás, hiábavaló volt minden politikai ellenszer, az oroszok és konzervatívok minden erőfeszítése. A népből támadt finn középosztály bevetette magát az áradatba, s a mélyből egyre dúsabb és ritkább kincsek vetődtek fel. Eleinte csak a népi *kultúra* kincsei, később minden arannyá vált, ami a népből jött, amit a nép adott.”¹⁰

8 Kodolányi 1939, 107.

9 Kodolányi 1939, 108.

10 Kodolányi 1937, 40.

Kodolányi szerint a függetlenné vált Finnországban már nemcsak a művészek élnek „Anteusként” a nép között, hanem a növekvő városi lakosság is hűen őrzi vidéki gyökereit. Beszámolója szerint paraszti származású a finn „vezető réteg”, „a középosztály túlnyomó része”, „a finn tisztikar nagy része”, sőt a köztársaság elnöke, Kyösti Kallio is, akinél Kodolányi emlékezetes látogatást tett. Ismét csupán az általánosító következtetést idézve: „*Minden a népből indul ki, és oda tér vissza.* Az emberek, akik az országot kormányozzák, akik a szellemi életet irányítják, akik a közigazgatásban szolgálnak, az írók és művészek – mind a népből származnak, és a nép érzéseit, vágyait, céljait hordozzák magukban.”¹¹ Hogyan lehetséges ez? Mindenek előtt a népi írók által oly fontosnak tartott oktatási rendszer jóvoltából, ami tehát Suomiban nem csupán a parasztság jobb megélhetését szolgálja, nemcsak mezőgazdasági szakismereteket nyújt, hanem a társadalmi mobilitásnak is fontos eszköze, sokoldalú műveltséget is közvetít. „A közoktatás rendszere olyan, hogy mindenkiből lehet tanár, orvos, pap, katonatiszt, politikus, bíró stb.”¹² A finn parasztok a népfőiskolákon gyakorlatias ismeretek mellett humán tárgyakat tanulnak, a magasabb műveltség szépségeire is rákapnak, folyóiratokat és könyveket vásárolnak, szabadidejükben szépirodalmat olvasnak (többek között Jókait, Mikszáthot, Petőfit, Móriczot, Tamási Áront), verseket szavalnak, Sibeliust hallgatnak, a készülő országos tájszótár munkálataiban adatközlő hálózatot alkotva segítkeznek, nyelvvellyességi kérdéseken vitáznak, színtársulatokat alapítanak. Kétségkívül vonzó kép, de talán túlzottan idilli. A kortárs recenziók is egyértelműen jelzik: támadt némi kétségük azoknak a szkeptikusabb (realistább?) olvasóknak, akik már Szabó Dezsőtől sem vették feltétlenül készpénznek a magyar paraszt kivételes intelligenciáját és utolérhetetlen művészi tehetségét...

Az eddigiekből is látható, Kodolányi számára a társadalom egysége elválaszthatatlan a nemzeti kultúra egységétől. E szintézis megtestesítője az első útikönyv talán legmelegebb szavakkal méltott szereplője, a gyönyörű Musa Silver, a finn Nemzeti Opera művésznője, aki nemcsak a műzenének, hanem a népdaloknak is értő tolmácsolója, aki egyformán otthonosan mozog a nomád lappok és az elegáns, műértő közönség köreiben, aki az Operaház színpadán és a vidéki iskolában egyaránt művészete legjavát adja. Kodolányi ekképp lelkesedik mindazért, amit személye köré álmódott: „Hogy egybefonódik itt a népkultúra az úgynevezett »felsőbb kultúrával«, a népi lélek a »felsőbb osztályok« lelkével. [...] a finn népkultúra forrásai fölül elhordták a sziklákat, és az üdítő, termékenyítő, tiszta patak most bőven árad az egész társadalomban...”¹³ De szimbolikus a helsinki Nemzeti Színház egyik nagy sikerű előadásáról szóló, öt oldalt kitevő beszámolója is, amikor egy tehetséges vidéki paraszttársulat játssza Järviluoma *Pohjalaiset* című népszínművét. Az előadás végén elragadtatottság és keserűség kavarg az író lelkében: „Különös világ, különös nép! Ahol a parasztság és az ország vezető rétegei a legmagasabb nemzeti kultúra áramában forrnak össze. *Bartókra és Kodályra kell gondolnunk* – de mekkora út áll még előttünk, amíg oda jutunk, ahol a finnek vannak. Ahol e két nagy alkotó álmai *a valóságban élnek!*”¹⁴

Szociális, demokratikus, egységes nemzet – Kodolányi szemében alighanem Suomi egyik legjellemzőbb, legfontosabb, legértékesebb vonása. A magyarabb magyarságról álmódó népi író eszménye. Íme az áhított cél, a követendő példa, amelynek nincsen konkrét politikai receptje,

11 Kodolányi 1937, 79.

12 Kodolányi 1939, 34.

13 Kodolányi, 1937, 37. és 39–40.

14 Kodolányi 1939, 82.

intézményesített biztosítéka, amit leginkább hangulatokkal, egy-egy életképpel, sokatmondó, szimbolikus tartalmakat kapó jelenettel lehet érzékeltetni. A közösség minden egyes tagját fontosnak tekintő kollektív szemléletet, ezt az idealizált közszellemet szimbolizálja hatásos szépirodai eszközökkel az első útikönyv záró jelenete is, melyet a „második, választott hazájától” búcsúzó író a szívébe zár: a Helsinki kikötőjéből kifutó hajó kapitánya – a közép-európai utas nagy meglepetésére – visszafarol egy késve érkező, ügyetlenkedő, szegényes ruházatú házaspárért, és az utazóközönség vidám éljenzéssel, lelkes tapsal köszönti a fedélzetre ugró, boldogságtól kipirult fiatalokat. A zöld ruhás, vörös szőke lányként megszemélyesített, mindinkább távolodó Suomi pedig „mosolyogva sütkeznek a napfényben”. A Suomi titkát fürkésző második könyv záró sorai szintén hangsúlyosak, az eddig tárgyalt szempontok szerves összekapcsolódásáról vallanak: „ma sehol olyan népi kultúra nincs széles e világon, mint Finnországban, sehol olyan szorosan nem tapad egymáshoz paraszt, halász, munkás és vezető réteg, sehol olyan féltő gonddal nem gyűjtik, nem őrzik a nyelvet, a népi kultúra kincseit, s nem építik be oly szervesen a társadalmi szervezetbe és a szó legnemesebb értelmében európai kultúrába, mint Suomiban. Sehol a kimondott szónak oly ősi varázsa és szentsége nincs, sehol az együttérzés több cselekedetben s kevesebb frázisban meg nem nyilvánul, sehol az erkölcsbe vetett hit nem oly tiszta, az egyéni függetlenség s a közérdek összehangolása nem oly világos és természetes, mint ott.”¹⁵

3. Az újfajta kultúrszintézis igénye

Szociális állam, demokratikus társadalom, egységes nemzet – elegendő e három jelszó megfogalmazása az egészséges fejlődés zálogát kereső író számára? Vagy ennél általánosabb, alapvetőbb értékeket, átfogóbb távlatokat is keres Kodolányi a harmincas-negyvenes évek fordulóján? A népi írók munkásságából körvonalazódó sajátos koncepciót – Németh László nyomán – harmadik útként is szokás emlegetni. Az összetett jelentéstartalmú fogalom kifejezte a hazai jobb- és baloldallal szembeni távolságtartást, a nyugati kapitalizmus és a keleti szocializmus kritikáját, a liberalizmus és a marxizmus dogmáinak megkérdőjelezését, a barna és vörös diktatúrák elutasítását, tehát egy autentikus, átfogó, a korabeli mainstream irányzatokkal szemben protestáló szemlélet megalkotásának igényét. Természetesen a népi mozgalom emblematikus alakjai nem tanúsítottak egyforma érdeklődést az ideológiai jellegű kérdésfelvetések iránt, Kodolányi János azonban azok közé tartozott, akik nagy jelentőséget tulajdonítottak e dimenzióknak. Kapitalizmussal és marxizmussal kapcsolatos fenntartásait már érintettük, a továbbiakban általánosabb érvényű kritikái észrevételeit, majd e „válságdiagnózisra” javasolt megoldási kísérletét kívánom vázolni.

Az utóbbi években több irodalomtörténész foglalkozott behatóan Kodolányi legagyonyhallgatottabb, közönyvtárakból száműzött, a Magvető-féle életműsorozatból is kihagyott kötetével, az 1943-ban kiadott *Zárt tárgyalással*. Két évvel korábban írt, *Kelet népe* című esszéje mellett ebben a kötetben tárul fel ugyanis legvilágosabban az író sajátos kultúrfilozófiája. E Nyugat-Európát ostromozó írásokat olvasva aligha kétséges, nem a magyarság „turáni gyökerei” utáni sóvárgással van dolgunk, hanem egyfajta általános korszakkritikával.¹⁶ Ennek illusztrálására ezúttal a *Kelet népéből* idézek: „A nyugati kultúra éppen úgy nem egységes, mint ahogy nem

15 Kodolányi 1939, 144.

keresztyén. [...] Egységes a kapitalizmusban lett Európa – de akkor szűnt meg európai lenni. S vajon ki állítaná, hogy a kapitalizmus kultúrát s keresztyénséget jelent? A világ minden táján ősi, harmonikus, szilárd kultúrákat pusztított ki, ahol elhatalmasodott. [...] Ha Európában maradt még kultúra, az éppen ennek a Molocheurópának ellenére maradt s mindenütt azokon a területeken, amelyek kívül estek a kapitalizmus nyers uralmán, tehát a legalsóbb néprétegekben – a földművesek között –, egyes nem kapitalizálódott országokban, vagy ahol a nép fel tudta építeni belső védekező szerveit (Finnország, Dánia stb.).”¹⁷ *Zárt tárgyalás* című művében az író fiktv per vádlottjaként védekezik egy háromtagú bíróság előtt. Hiába védi igazát a polgári liberalizmust, nemzetiszocializmust és bolsevizmust jelképező bírák előtt, azok könyörtelenül halálra ítélik. Az egyhangú ítélet szimbolikus jelentőségű: Kodolányi – saját világnézete szempontjából, ahhoz viszonyítva – lényegében egyenlőségjelet tesz e három eszmerendszer közé, csupán árnyalatnyinak tekintve a köztük lévő különbségeket.¹⁸ E mű a harmadikutas elképzeléseknek – még pontosabban Kodolányi „különutas” elképzeléseinek – az alapelveit kívánja tisztázni, tehát hosszabban is elidőzhetnék nála, ezúttal azonban csak a szerző által vizionált anti-utópiát megjelenítő részletet idézem, amely egyben a háborús pusztítások nyomán tovább komoruló írói világméretet is illusztrálja: „Valószínű, hogy e kor letűntéig a tudományos elme még eddig nem sejtett csodákat művel, lehetséges, hogy a technikai civilizáció mindenkit abba a boldog helyzetbe juttat, hogy a legegyszerűbb embernek is meglesz a maga mindennapi angol árnyékszéke s két kiló pipereszappana. Lehetséges, hogy a parasztból polgár lesz, földjét termelőanyagának tekinti, s munkája végeztével zsakettben és cilinderben megy a tanács elnökének bankettjére. [...] De hogy e jól elrendezett, átlátszó világ még a fegyverek, mérges gázok és bacilusok racionális eszközeivel poloska módjára írtja majd a népek millióit, hiszen semmiféle kultúra, semmiféle transzcendens valóság nem gátolja [...] a fölvilágosodott Ész törvényeinek betöltését, az bizonyos.”¹⁹

Racionalista világkép, modern tudomány, gazdasági eredmények, technikai civilizáció, amely „prekapitalista” kulturális örökség és transzcendencia nélkül szükségszerű pusztulásba vezet. Olyan mélységű ellentétpár, amely az indulatosan polemizáló író korábbi vitáit is nagyobb távlatokba helyezi. Kodolányi a fiatal filozófusra, Vatai Lászlóra hivatkozva nemcsak a *Zárt tárgyalásban*, hanem egy évvel korábban keletkezett, *Márai és a kultúra* című vitairatában is új dimenzióba emeli a vitapartnerei és közte feszülő ellentéteket: „Márai kultúrahordozó

16 Pomogáts Béla egyenesen Oswald Spenglerrel, Eduard Sprangerrel, Julien Bendával és José Ortega y Gasset híres műveivel állítja párhuzamba Kodolányi „válságfilozófiáját”, megjegyezve, hogy e szemlélet sok tekintetben emlékeztet Babitséra, Hamvaséra, Németh Lászlóéra és Várkonyi Nándoréra (Pomogáts 1999/a, 83–85.).

17 Kodolányi 1941, 46–47. Filológiai érdekességként említhető, hogy Kodolányi gyűjteményes kötetéből a cenzúra töröltette az eredeti, *Sorsunk*-ban közölt cikk legélesebb németellenes kitételeit: „Európában ma a liberális kapitalizmus átszervezése folyik monopolkapitalizmussá. Az egyik állam kapitalizmusa arra törekszik, hogy megölje testvéreit s monopolizálja Európát, egyedül birtokolja nyersanyagforrásait, piacaikat, termelési eszközeiket. Ugyanaz az ideológiai rendszer, ugyanazok az alapelvek, tehát ugyanaz a materializmus, amiből a modern kapitalizmus született, csak éppen liberalizmus nélkül.” (Idézi Tüskés 2003.)

18 Egy másik értelmezési síkon a bírák a hadviselő nagyhatalmakat szimbolizálják, az író pedig Magyarországot, amely semelyik fél győzelmétől nem remélhet szebb jövőt, vö. Pomogáts 1999/a, 82.

19 Kodolányi 1943/a, 45–46.

rétegnek tekinti a polgárságot, noha súlyosan megrója híg kultúrájáért. Én [...] nem tekintem a polgárságot kultúrahordozó rétegnek, hiszen a nyugat-európai autonóm ember civilizációjának képviselője, szimbólumteremtő képessége elsorvadt, transzcendens szimbólumrendszere *elsősorban neki nincs*. [...] Itt látom a tulajdonképpeni szakadékot »népi« és »urbánus« között. Itt a tagadhatatlan távolság magyarázata, ami vidéket és várost elválaszt.”²⁰ A transzcendens távlat, a pozitív értelemben vett misztikum, a „homo magus” szebb jövő reményét hordozó kultúrája a harmincas évek végétől egyre inkább foglalkoztatta Kodolányit. *A szellem válsága* című cikkében például már 1939-ben így fogalmaz: „hiszem, hogy van kivezető út a zűrzavarból. [...] Ez az út a történelmi múltban, a jelen népkultúráján, az Európában még sok helyen megmaradt népi misztikus szemléleten át vezet egy olyan szintézisbe, amely helyet ad a realizmusnak, de középpontjába a lélek misztikus élményét helyezi, kivirágoztatja az egyéniséget, de kollektív keretbe foglalja [...]”²¹

De konkrétan hol lehet fellelni vagy legalább keresni ezt a harmóniát? Hol mutatkozhat meg a 20. század homo magusának reményteljesen bontakozó régi-új kultúrája? Kodolányi reménye és hite szerint legalább két területen. Egyfelől a magyarságban, az ősi, keletről hozott tradíciók felelevenítésével, és Európa legértékesebb, keresztény hagyományaival való ötvözésével, ahogy többek között a már idézett *Kelet népe* című esszéjében és ekkoriban írt történelmi regényeiben vallja. Saját maga által alkotott terminussal élve, az ún. „euráziai lélekben”; az urbánusok és technokraták Nyugatot majmoló, civilizatorikus szellemével szemben fellépő, egyre erősödő népi irodalomban és kultúrában. Másfelől Északon, Európa peremén, ahol a legújabb kor romboló jelenségei még nem nyomták el a tradicionális értékeket. Vizsgálatunk szempontjából ezt az utóbbi választ kell alaposabban körüljárnunk. *A szellem válsága* címen Kodolányi nemcsak 1939-ben, hanem már hét évvel korábban is írt egy tanulmányt, amelyben a híres norvég író, Knut Hamsun életművét elemzi. Valószínűleg ez az első hosszabb írása, amelyben megfogalmazza, hogy Európa modernkori betegségei Észak kultúráját kevésbé támadták meg, a harmonikus, természetes életre „odafent” több lehetőség nyílik.²²

Ács Margit a publicista Kodolányi időszerűségét tárgyalva néhány éve többek között arra hívta fel a figyelmet, hogy az író sajátos kultúrafelfogása emlékeztet napjaink környezettudatos zöldmozgalmainak a szemléletére.²³ Kétségtelen, hogy a finn társadalom és kultúra harmóniáját, vonzó szellemiségét Kodolányi Suomiról szóló írásaiban igen gyakran a természetközeli életmód ábrázolásával igyekszik érzékeltetni. Véleménye szerint nem csak a művészek romantikus elvagyódása magyarázza, hogy szabadidejüket vidéken, lehetőleg tóparti faházakban töltik (sétálgatással, fürdészel, madárdal és virágok csodálatával üdítve fel lelküket), hiszen minden városlakó ekként cselekszik, sőt, Kodolányi szerint a természetben valamennyi zárkózott finn valódi költővé válik. Nemcsak a paraszt érzi elemében magát a természet ölében, hanem az értelmiség is vidéki idillre vágyik, lehetőség szerint mezőgazdasági munkákkal

20 Kodolányi 1943/a, 76.

21 Kodolányi 1941, 41–42.

22 Figyelemreméltó különbség azonban, hogy *Az anyaföld áldása* című regény kapcsán felsorolt értékek között még nem szerepel a transzcendencia vagy a misztikum: „Ez Hamsun modern európai problémátásának szintézise, benne van a szabad ember életöröme, optimizmusa, munkálkodása, szerelmi élete, jósága, szociális rendezettsége, benne van a szabad individuum és a szabad közösség.” (Kodolányi 1941, 32.)

23 Ács 1999.

bíbelődik. Suomiba érkeve Kodolányi legelső benyomásai közé tartozik a csend, és az ettől elválaszthatatlan természetszeretet: „A *csend!* Vattás ujjaival már megérkezéskor megsimogat és dédelget, amíg csak el nem hagyod *Finnország* utolsó talpalatnyi földjét: a hajópadlót. [...] *szüntelen érzed a jóságos csend vattás ujjait*, a megnyugtató békét, a harmóniát és az egészséges életritmust. Hogy csinálják ezt? Hogy viszik be a mérhetetlen erdők, az álmodó, kék vizű tavak isteni békéjét a városok forgalmába? *A finnek nagyon közel vannak a természethez*. Órákig el tudnak gyönyörködni egy fában, egy virágban, egy zöldellő rétben, az erdők csendjében. Csendes, inkább mosolygó, mint hangosan nevető emberek.” És hogy kétségünk se legyen, mire kíván utalni az író e lírai képekkel, nem sokkal később már kultúra és civilizáció szerves összefonódásáról elmélkedik: „*Kultúra és civilizáció tökéletes egysége*, ez az, ami az embert már az első nap csodálatba ejti, s ami a *finnországi* élet különös varázsát adja. Ebben az egységben oldódik fel a természet szeretete és a technika eredményeinek felhasználása, a közérdek és az egyéniség feltétlen tisztelete, az egymás iránti bámulatos szívesség és tapintatosság s a lélek szemérmes bezárkózása. És *közép-európai* ember számára, akit vagy kizaklat nyugalmából a civilizáció, vagy magányba kényszerít a hontalan kultúra, ez adja meg a *megnyugvás*, a *hazaérkezés* hasonlíthatatlan örömét.”²⁴

A Suomi titkát vallató könyv végén ismét visszatér ez a fontos motívum, szinte mindent átszövő lényegként – és ismét a magyarországi viszonyok felvillantása által ellenpontozva. Kodolányi szemléletét és művészi eszközeit jellemzően mutatja a következő részlet: „A finnek lassan, fokozatosan nőttek bele vadászó-halászó életmódjukból az egyre sokrétűbb életformákba, s ez a belenövés egyöntetűen történt, sőt történik ma is. Amikor például megindult a polgárosodás folyamata, nem szakította meg kapcsolatait a természettel s az ősi primitív foglalkozásokkal. [Suomi – R. G.] Felszínének túlnyomó része ma is erdő és víz. Az erdőből s az írtásföldről lép be [a finn ember – R. G.] a modern gyár kapuján, s lép vissza ismét az erdőbe. Az erdő és a víz követi hivatala és műhelye küszöbéig. Kereskedelme, sőt ipara is nagyrészt beleáramlott az ősi kollektív formák modern változatába, a szövetkezetbe. A finn, ha csak teheti, megszökik a városból, tó mellé húzódik, fölkeresi a csendet, a természet hangjait hallgatja, színeiben és változataiban elmerül, mint a japán. [...] De innen a család, a nemzetség hagyományaihoz és kereteihez való szívós ragaszkodásuk, mélyen gyökerező tradícióiszteletük is. A legmodernebb életet éli a finn, de ugyanakkor kegyeletesen fölkeresi nagyapja, dédapja vagy szépapja lakóhelyét, koszorút helyez a kis fatemplom melletti kertben sírjukra, s mélyen átérzi, hogy az ő lelkük követi életútján, oda fog térni, ahol ők nyugosznak. Ennek megrendítő megnyilvánulását éltem át egy diákszövetség esti ünnepén, amikor mindenki fölállt, néma csenddel adózott a szabadságharc halottainak, majd egy férfikórus valami borzongatóan fájdalmas, sejtelmes, pogányul ősi hangulatú siratóéneket énekelt. Ilyen siratóéneket énekelt valaha a mi népünk is, de ma már elfelejtette a múltból visszajajongó hangokat, intelligenciánk pedig aligha találná természetesnek, hogy egy vacsorán fölállva megrendüljön valami népi siratóének hallatán. [...] Minket az erdő, a víz, a síkság csak akkor ölel ideig-óráig a szívére, ha mint vadevezősök vagy turisták fölkeressük a természetet, találkozásaink a természettel rövidke, gyakran durvák, és félreismerésen alapulnak. A természet nem ismer rá gyermekeire, mert nem az ő gyermekei.”²⁵ Miről is van itt szó, mit próbál Kodolányi merész intuícióval, szertefutó

24 Kodolányi 1937, 24–26.

25 Kodolányi 1939, 105–107. Kodolányi néha kevésbé sikerült módon próbálja rávetíteni teóriáját a finn viszonyokra. Többen megállapították például, hogy Kodolányi ipari munkásokkal nem érintkezett

asszociációs képsorokkal érzékeltetni? A kritikusai által sokszor felrótt Európa-ellenesség Finnországig nyújtózó kivetítését látjuk? A civilizatorikus eredmények, az aszfaltos út, az angolvédé megtagadását, a paraszti polgárosodás elutasítását, ahogy néhány urbánus a szemére vetette? Vagy a természetközeli életmód, a hagyománytisztelet, az emberi és kulturális kapcsolatok megőrzésének igényét, annak a hitnek a megfogalmazását, hogy eme „tradicionális értékek” és a „civilizáció modern áldásai” nem feltétlenül zárják ki egymást? Annak sugalmazását, hogy a finn társadalom és kultúra mindenki számára nyilvánvaló eredményei mögött egy transzcendens távlatot nyitó értékrend őrződött meg, s hogy valójában ebben rejlik a legmélyebb, legvégső „titok”? Az idézett szövegrészlet és a Suomiról szóló írások egésze egyértelművé teszi, hogy Kodolányi „homo magusa” nem Vata hajcsimbókos népének modernkori sámánja, nem a géprombolók kései reinkarnációja. Ha az lenne, akkor finnországi élményeit idézve Kodolányi bizonyára nem ecsetelné oly lelkesen a csővázás üléseken ringató, széleseben robogó autóbuszokat, a rengeteg autót, a hangtalanul sikló lifteket, a telekommunikáció vívmányait, a villanyfényben úszó utcákat, a szövetkezeti üzemek hatalmas gépsorait, a lahti rádióadó égbe szökő antennáját vagy a modern finn építészet funkcionalista épületeit, akár még a „motoros katonai osztagok új laktanyáját is, ezt a hófehér üvegcsodát, melyet szanatóriumnak néznél”.²⁶ Kodolányi ideálja nem a civilizációból való kivonulás, hanem a transzcendenciát hordozó kultúra és a modern civilizáció harmonikus egybeforrása.²⁷

finnországi utazásai során, a finn munkásmozgalom helyzetével nem igazán volt tisztában. Ezt jól mutatja, hogy első két Suomiról szóló könyvében alig pár sort szentelt a kérdéskörnek, és csupán később keletkezett, *Arvi Järventausta és egyéb emlékek* című hosszabb írásában próbálta meg valamivel részletesebben bemutatni a finn szociáldemokráciát. A tárgyi tévedések és félreértések számbavételét mellőzve ezúttal csak a tárgyalt koncepciót tükröző részleteket idézem, megjegyezve, hogy az itt olvasható elvi jellegű megállapításokat a finn szocialistákat illetően semmilyen konkrét ténnyel nem támasztja alá Kodolányi: „a finn akkor sem tudja kivonni magát az egész társadalmat szilárdan összetartó közösségi érzés, közösségi erkölcs vaskapcsai alól, ha történetesen szocialistának vallja magát. [...] A finn munkás tegnap még erdőlakó, vidéki földműves, gazdasági munkás vagy favágó volt, lelkéből nem vezett ki az ősi érzésvilág, gondolkodásmódját nem vetkőztette úgy ki eredeti alkotásából a modern városi élet, mint például a német vagy akár a magyar munkását. [...] ha a nagy kikötővárosokban tapasztalható is a romlás, a finn lélek szimbólumteremtő képessége még nem pusztult ki. Ez a fontos körülmény érezhető a finn szocialista tömegek viselkedésén is, és ennek az ismerete nélkül sohasem tudjuk megérteni a finn szocialista mozgalmat.” (Kodolányi 1943/a, 125–126.)

26 Kodolányi 1937, 22–23.

27 Csűrös Miklós az életmű nagyepikai vonulatában bekövetkező tematikai váltás okait kutatva az 1940-es évek első felére teszi azt a kultúrfilozófiai fordulatot, amely Kodolányit „felszabadította beszűküléssel fenyegető magyarságtudományi elkötelezettsége alól”, és érdeklődését az „örök emberi” felé fordította, perspektíváját kitérítette (Csűrös 1997). A *Zárt tárgyalásra* és az 1943-as szárszói beszédre alapozott, meggyőző okfejtéshez annyit lehetne hozzátenni, hogy bár Kodolányi a magyar történelmi tárgyú regények ciklusát félbehagyva kétség kívül az irodalomtörténész által kijelölt időszakban váltott az egyetemesebb mítosz-regények felé, ennek a fordulatnak az eszmei előzményei már jóval 1943 előtt, az 1930-as évek utolsó harmadában keletkezett művekben – többek között a Finnországról szólókban – is megtalálhatók, legfeljebb még kevésbé hangsúlyozottan, más irányú értéktartalmakkal keverten. Ezekre a párhuzamokra a finnek „szimbólumteremtő képességét” értelmezve már Horányi Károly is felhívta a figyelmet (vö. Horányi 2002, 607–609.).

4. Suomi és a harmadik út programja

Kodolányi János 1936 és 1938 között ötször utazott Finnországba, és úgy tűnik, tapasztalatai visszaigazolták számára azt a rajongást, amit gyermekkorától érzett „északi rokonai” iránt. Bár második könyvében már tudatosan törekedett rá, hogy a realitás jegyében árnyakat is fessen a csodák mellé, az idill mindvégig dominált úti beszámolóiban és későbbi visszaemlékezéseiben. A Magyarországra visszatérő íróban – itthon keletkezett írásainak tanúsága szerint – kétféle érzés kavargott: egyrészt a lelkesítő hit, hogy igenis lehetséges mindaz, amit a magyarság számára remél, hiszen van egy nép, amely már megvalósította; másrészt a fokozódó keserűség, hogy miért késik egyre a vágyott átalakulás hazai megvalósulása. Ha figyelembe vesszük, hogy az eddig tárgyalt kérdések mellett Kodolányi a finn földreformot, szövetkezeti mozgalmat, népfőiskolai hálózatot, prosperáló parasztgazdaságokat is hasonló részletességgel és alaposággal ábrázolja, akkor megállapítható, hogy Suomiról szóló beszámolóival valójában a hazai problémák megoldását kereste, illetve a népi mozgalom célkitűzéseit kívánta igazolni. Ugyanúgy saját nemzetpolitikai koncepcióját akarta tehát alátámasztani e távoli országról szóló útirajzaival, mint ekkoriban írt történelmi tárgyú regényeivel.²⁸ Mindkét esetben a vágyott „népi” Magyarország megteremtésének alapelveit kívánta tisztázni – a tematikából adódó földrajzi és időbeli távolságok ellenére.

A több mint húsz korabeli könyvismertetés fényében úgy tűnik, a kortársak számára evidencia volt, hogy Kodolányi *Suomi*-könyvei tanító szándékúak, hogy követendő mintát kívánnak nyújtani, és azt is több recenzió említette, hogy e „mintaállam” bemutatása kifejezetten a magyarországi viszonyokkal való szembeállítás révén akar hatni az olvasóra.²⁹ Más kérdés, hogy e recenziók közül már sokkal kevesebb törekedett annak rögzítésére, hogy pontosan mik lennének e követendő minta legfőbb elemei, vagy ha ki is emeltek egy-két szempontot, az nem feltétlenül tükrözi a valódi írói koncepciót. Az elmúlt évtizedekben a Kodolányival foglalkozó szakirodalom – tudomásom szerint – nem dolgozta fel a *Suomi*-könyvekkel felmutatott értékek és a népi mozgalom törekvései között mutatkozó párhuzamot, jóllehet a finn témájú írásokat említő néhány kutató igen hasonlóan látja az írói szándékot. Az újabb szakirodalomban talán egyedül Horányi Károly fogalmazta meg explicit módon ezt az azonosságot, de a részletesebb kifejtést ő sem tartotta szükségesnek.³⁰

A mintaállítással kapcsolatban persze ismét le kell szögezni, hogy Kodolányi nem a népi mozgalom konkrét célkitűzéseit akarta rávetíteni Finnországra, még csak nem is pontokba foglalható receptet, cselekvési programot akart Suomiban ellesni. Finn tárgyú írásaival olyan átfogó írói víziót kívánt nyújtani, amelyben a részletek összességéből bontakozik ki az általános

28 Az ekkoriban írt történelmi regények „aktualizáló” mondanivalójáról lásd Rajnai 2002, 65–66. és 81–84., valamint Pomogáts 1999/b, Ács 1999 és Tüskés 2003.

29 Ebből a szempontból a kortársak párhuzamot láttak Kodolányi könyvei és más írók ekkoriban megjelent útirajzai között, mindenek előtt Cs. Szabó László *Doveri átkelését*, Márai *Napnyugati őrvárát*, Fejtő Ferenc *Érzelmes utazását*, valamint Németh László és Boldizsár Iván erdélyi útirajzait emlegetve, s e hagyományt egészen a reformkorig visszavezetve.

30 Így fogalmaz: „Kodolányi Finnországot a »népi gondolat« megtestesülésének tartotta. Szerinte a finn társadalom paraszti gyökere a nemzeti identitás érzésének a biztosítója. Ez mutatkozik meg abban a kulturális egységben, amely érzékelhető a különböző társadalmi rétegek egymáshoz való viszonyában.” (Horányi 2002, 608.)

tanulság: a magyarság megmaradása csak a parasztság nemzetbe integrálásával, ennek a legnépesebb társadalmi rétegnek a felemelésével képzelhető el, de ezen túl morális megújulásra, újfajta szemléletre – nyugodtan mondhatjuk: világnézetre – is szükség van. A változtatás igénye az idő múlásával annál sürgetőbben jelent meg Kodolányi számára, minél komorabbá vált felismerése, hogy Európa a veszébe rohan. Úgy látta, hogy a közelgő újabb megpróbáltatások között csak egy gyökeresen átalakuló, s ezáltal megerősödő magyarság remélheti a megmaradást, ám a változásnak, a nemzet magára találásának nem sok jelét tapasztalta. Az irodalomtudományban gyakran visszaköszönő megállapítás szerint ebben a mind reménytelenebbnek érzett helyzetben igyekezett újra meg újra erőt meríteni a magyar történelmi múltból, illetve az északi rokonok idealizált hazájából. Egy pillanatra fel is mutatta a hite szerint megoldással kecsegtető utat, ám a második világháború vihara nemsokára elsodorta a kibontakozás mégoly halvány reményét is. *A finn–magyar kapcsolatok mérlegét* megvonó 1944-es írásában korábbi lelkesedéséhez mérten jóval rezignáltabban vetett számot a mulasztásokkal és a további teendőkkal. Nevezetes szárszói előadásában pedig a nemzeti megmaradás programját legpesszimistább vízióinak árnyékában fogalmazza meg: „Történelmünkben süvölt a végzet, minden napunk, minden korszakunk egy-egy kicsikart haladék. S ezt a haladékot kell örökkévalósággá nyújtjunk.”³¹ Ezek már olyan mélységek, amelyre a gyermekkor óta álomországként ragyogó Suomi sem adhatott megnyugtató választ. Aligha véletlen, hogy 1944 után Kodolányi nem nyúlt többé a finn témához, nem kívánt többé a régi aktivitással részt venni a népi írók közéleti szerepvállalásában, hanem ehelyett beletemetkezett új távlatokat nyitó ún. mítosz-regényeinek megírásába.

Felhasznált irodalom

KODOLÁNYI 1937 = Kodolányi János: Suomi, a csend országa, Cserépfalvi, Budapest.

KODOLÁNYI 1939 = Kodolányi János: Suomi titka, Magyar Élet, Budapest.

KODOLÁNYI 1941 = Kodolányi János: Esti beszélgetés, Magyar Élet, Budapest.

KODOLÁNYI 1942/a = Kodolányi János: Suomi, Turul, Budapest.

KODOLÁNYI 1942/b = Kodolányi János: A csend országa, finnországi élmények, illusztrálta Fáy Dezső, Stádium, Budapest. [kolligátum]

KODOLÁNYI 1943/a = Kodolányi János: Zárt tárgyalás, Turul, Budapest.

KODOLÁNYI 1943/b = Kodolányi János bevezető előadása, in Szárszó 1943 – Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete, főszerk. Pintér István, Kossuth, Budapest, 1983, 184–187.

KODOLÁNYI 1944/a = Kodolányi János: Suomi, Magyar Élet, Budapest.

KODOLÁNYI 1944/b = Kodolányi János: Csendes órák I–II., Turul, Budapest.

KODOLÁNYI 1968 = Kodolányi János: Visszapillantó tükör, Magvető, Budapest.

KODOLÁNYI 1990 = Kodolányi János: Suomi, szerk. ifj. Kodolányi János, Magvető, Budapest.

31 Kodolányi 1943/b, 187.

- ÁCS 1999 = Ács Margit: Ázsiába visz-e Kodolányi János Európa-kritikája? Magyar Szemle 5–6., 154–164.
- CSÜRÖS 1997 = Csűrös Miklós: Kodolányi János világnézeti válsága az 1940-es évek első felében, in Sipos–Tóth 1997, 198–202.
- HEIKKILÄ–KARIG 1984 = Barátok, rokonok – Tanulmányok a finn–magyar kulturális kapcsolatok történetéből, szerk. Päivi Heikkilä – Karig Sára, Európa, Budapest.
- HORÁNYI 2002 = Horányi Károly: Egy megemlékezés tükrében, Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek, Irodalomtörténeti Közlemények 5–6., 596–610.
- IFJ. KODOLÁNYI 1999 = ifj. Kodolányi János: Utószó, in Kodolányi 1990, 273–283.
- IFJ. KODOLÁNYI 2001 = ifj. Kodolányi János: Kodolányi János és Finnország, Árgus 2., 59–62.
- POMOGÁTS 1999/a = Pomogáts Béla: Kodolányi Pilátus előtt – A *Zárt tárgyalás* eszméi és eszményei, Hitel 6., 82–88.
- POMOGÁTS 1999/b = Pomogáts Béla: A társadalombírálattól a mitologikus létregényekig – Kodolányi János évtizedei, Életünk 5., 417–425.
- RAJNAI 2002 = Rajnai László: Kodolányi János, Árgus, Székesfehérvár.
- TÜSKÉS 1974 = Tüskés Tibor: Kodolányi János, Magvető, Budapest.
- TÜSKÉS 1983 = Tüskés Tibor: Kodolányi és a finnek, in uő. 2006, 77–90.
- TÜSKÉS 2003 = Tüskés Tibor: Kelet és Nyugat határán, egy régi eszmecsere margójára, Új Forrás 8., 35–45.
- TÜSKÉS 2006 =
- VARGA–PATYI 1972 = Varga Rózsa – Patyi Sándor: A népi írók bibliográfiája 1920–1960, Akadémiai, Budapest.